

JAAERVERSLAG 2019

FREE NATURE

INHOUD

1.	Inleiding	4
2.	Uit het veld	8
	Bijzonder dierennieuws	9
	Wisent icoon van natuurlijke begrazing	12
	15 jaar de Staart	13
	Nieuw	13
	In ontwikkeling	14
	Kuddebalans	16
3.	Deskundigheid	20
	Ondersteuning reset Oostvaardersplassen	22
	Advies Wekeromse Zand	23
	Wisenten congres Baitowieza, Polen	24
	KCNL Project de Noordwaard afgerond	24
	Vegetatieontwikkeling Loowaard in beeld gebracht	24
	Wageningen Universiteit onderzoekt begrazing en grasland structuren	24
	Start LoRa zendertechnologie	27
4.	Wildernisvlees	28
	Nieuw wildernisvlees van Waterbuffel	29
	De Afhaalpunten	29
	Gezellige drukte tijdens vers-vlees-verkoop-dagen	
	Gelderse Poort & Galloway Naardermeer	29
	Toon en Wil, 7 jaar lang onze vrijwillige bezorgers	31
5.	Organisatie	34
	Personeelszaken & Werkorganisatie	35
	Vrijwilligers	36
	Ben Custers, Free-vrijwilliger in het Drielandenpark.	36
	Jaarlijkse hoogtepunt vrijwilligersdag; dit jaar Roode Beek	37
	Stage lopen bij FREE Nature	37
6.	Raad van Toezicht/Governance	40
7.	Financiën	44
8.	Colofon	47

1

INLEIDING

Voor u ligt het jaarverslag van FREE Nature over 2019 met een impressie van onze activiteiten en de bereikte resultaten.

2019 was een roerig jaar met veel hoogtepunten. Natuurlijke begrazing zit in de lift, zo mochten we nieuwe gebieden als de Groesplaat en de Heesseltse uiterwaarden bevolken met onze dieren. Beheerders van FREE Nature leverden een unieke prestatie door maar liefst 150 koniks vanuit de Oostvaardersplassen te verplaatsen naar het Nailibokski reservaat in Wit-Rusland. Nooit eerder vond er een dergelijk transport van wild levende grazers in Europa plaats. Ook werd er een groep dieren verplaatst naar het Atapuerca reservaat in Spanje.

De kern van ons werk ligt echter in ons eigen land, in de meer dan 30 natuurgebieden waar onze grazers het landschap vormgeven. Vele bijzondere verhalen waren te melden uit onze gebieden. Zo werden de eerste Taurossen geïntroduceerd in het wisentengebied op de Maashorst, werden bij de Rode Geuzen in het Munkenland tweeling kalveren geboren en zetten we vervolgstappen in de ontwikkeling van de Rode Geus als zelfredzaam ras. Dit en nog veel meer kunt u lezen in dit jaarverslag.

Tot slot wil ik graag Jos Vrolijk en Linda Abbing bedanken voor jarenlange prettige samenwerking. Beide medewerkers zijn een andere weg

Roeland Vermeulen, directeur/bestuurder FREE Nature

ingeslagen na vele jaren voor FREE werkzaam te zijn geweest. Hoewel niet meer voor ons werkzaam, weet ik zeker dat we elkaar nog vaker tegen zullen blijven komen. Aan Wouter Deelen een hartelijk welkom als nieuwe medewerker binnen ons enthousiaste team.

Ik wens u veel lees- en kijkplezier met dit jaarverslag.

Roeland Vermeulen
Directeur/bestuurder FREE Nature

2

UIT HET VELD

In 2019 was er het nodige te doen rondom onze kuddes, onze beheerders hoefden zich geen moment te vervelen. De winter 2018/2019 verliep redelijk rustig, waarna het voorjaar vroeg begon, met direct daarna een warme droge zomer. Hoewel de temperaturen minder hoog waren t.o.v. 2018, waren in veel gebieden de gevolgen van de verdroging goed merkbaar. De tekorten van 2018 waren nog niet aangevuld, waardoor tekorten verder toenamen gedurende de zomermaanden van 2019. Zo moest voor de dieren op de droge zandgronden van de Maashorst extra drinkwater georganiseerd worden, terwijl ook de kudde wisenten op de Veluwe extra aandacht vroeg. In de duinen van Schiermonnikoog nam als gevolg van de droogte de draagkracht af, medio najaar is de kudde hier extra gereduceerd en zijn enkele dieren geslacht t.b.v. wildernisvlees. In de uiterwaarden stond de ruigte minder hoog dan in andere jaren.

Het najaar verliep rustig. De grazers op de Maashorst konden inmiddels vrij heen en weer trekken van en naar het Herperduin. In het rivierengebied werden koniks geïntroduceerd in de uiterwaarden van Heesselt en de Groesplaat. Tegen het eind van het jaar verhuisden de eerste Rode Geuzen naar de Slikken van de Heen, een gebied waar het komende jaar veel staat te gebeuren.

Schotse Hooglander stier bij de kudde Rode Geuzen in de Beuningse Uiterwaard

BIJZONDER DIERENNIEUWS

Begin 2019 zijn de eerste Schotse Hooglander stieren geplaatst in de kudde Rode Geuzen in de Beuningse Uiterwaarden. Na zo'n 20 jaar de-domesticatie heeft de Rode Geus zich bewezen als een icoon voor het rivierenlandschap; een wild levend rund welke gebieden optimaal benut. Helaas bezit de Rode Geus ook enkele nega-

tieve eigenschappen met als meest opvallende, vroegrijpheid; het op te jonge leeftijd vruchtbaar worden met mogelijke geboorteproblemen als gevolg. Op basis van advies van de Wageningen Universiteit is besloten om de eigenschap van laatrijpheid in te kruisen door het inkruisen van de Schotse Hooglander. Vervolgens worden deze dieren teruggekruist met Rode Geus genen om zo het uiterlijk van de Rode Geus te behouden.

Tweeling kalveren in het Munnikenland

In januari 2019 zijn enkele Schotse Hooglander stieren ingebracht bij de kudde Rode Geuzen in de Beuningse Uiterwaarden. De eerste resultaten van deze kruising krijgen we in het voorjaar 2020 te zien, maar de echte resultaten volgen pas later, medio 2021 wanneer deze nieuwe dieren voor het eerst vruchtbaar worden.

Meer Rode Geus nieuws; een bijzondere waarneming uit het Munnikenland. In september werd hier een tweeling geboren. Eens in de twee á drie

jaar komt dit voor binnen de kuddes van FREE Nature. Vaak redt één van de kalveren het niet en moet de beheerder ingrijpen. Dit keer kon onze beheerder rustig achteroverleunen, beide stierkalveren deden het uitstekend en wisten zich perfect te redden.

Sinds 2016 graast er een kudde Waterbuffels in de Noordwaard. In tegenstelling tot onze andere dieren, is er maar één FREE-gebied waar zij te vinden zijn. Het uitwisselen van dieren in

Nieuw waterbuffelstiertje opgenomen in de kudde van de Noordwaard

verband met genetisch beheer is dan ook niet zomaar even gedaan. Speciaal daarvoor zijn twee jonge waterbuffelstiertjes van een buffelboerderij aangeschaft. De komende jaren mogen zij rustig opgroeien in onze natuurlijke sociale kudde en krijgen zo het natuurlijke gedrag aangeleerd. Nu vormen zij nog geen bedreiging voor de aanwezige leidstieren en worden makkelijk in de kudde opgenomen. Over enkele jaren mogen zij dan de plek van de leidstier overnemen.

Meer opvallend buffelnieuws; al enkele jaren zien we een verschuiving van de geboortepiek naar het najaar. De meeste kalveren worden geboren vlak na de zomer in september. Dit lijkt onlogisch, normaal wil je het liefst de kalveren vroeg in het groeiseizoen hebben zodat ze goed kunnen groeien voor de aankomende winter. Eerste theorie voor de geboortesynchronisatie in september is dat de temperatuur dan langzaam afneemt en de dieren minder vaak het water opzoeken om af te koelen. Gedurende de warmere maanden zoeken de waterbuffels veelal het water op om af te koelen en de dieren liggen dan graag dicht op elkaar. Het risico bestaat dat de kalveren in de verdrukking komen. Zodoende lijkt het gunstiger om de geboorte te laten pieken wanneer de temperatuur weer gaat zakken, maar nog wel vroeg genoeg in het groeiseizoen om voldoende reserves voor de winter op te bouwen. Extra voordeel is dat waterbuffels beter dan andere grazers overweg kunnen met een relatief schraal dieet.

De kuddes wisenten, Exmoors en taurossen op de Maashorst hebben de afgelopen jaren een mooie natuurlijke groei doorgemaakt. Niet alleen de kuddes groeiden, ook het natuurgebied werd steeds groter, met als afsluiting de koppeling van het Herperduin met het zuidelijke deel van de Maashorst via de ecoducten. Tijdens een gebiedsschouw in de zomer is door Staatsbosbeheer, terreinbeherende gemeentes, FREE Nature, stichting

Lossen wisent stieren op de Maashorst

Taurus en ARK Natuurontwikkeling geconcludeerd dat de draagkracht van het gebied is bereikt. Hierop zijn partijen met elkaar om de tafel gegaan om plannen te maken voor komende winter. Voor het eerst sinds de start van de begrazing moeten er grotere aantallen dieren het gebied verlaten, om zo een overbegrazing te voorkomen. Voor de wisenten werd een speciaal traject ingezet om een vangkraal voor hen te realiseren.

Koniks houden van auto's! Een bekend fenomeen in diverse natuurgebieden waar wegen dwars door het begrazingsgebied heen lopen. Koniks hebben hier de neiging hun tanden in de laklaag te zetten. FREE Nature geeft hier regelmatig aandacht aan en waarschuwt automobilisten niet stil te staan. ARK Natuurontwikkeling ontwierp een speciaal informatiebord voor de Maashorst. Maar ook voor het Munnikenland en bijvoorbeeld

Let op paarden bekrassen autos

de Vlietbergweg in de Gelderse Poort geldt, houd afstand en betreden op eigen risico.

WISENT ICOON VAN NATUURLIJKE BEGRAZING

Natuurlijke begrazing gaat niet over één plantener, maar over de som der soorten. Iedere soort grazers heeft zijn eigen unieke rol. Juist daarom is het belangrijk meerdere soorten grazers naast elkaar in te zetten. Eind februari werden de eerste taurossen losgelaten in het wengebied van de wisenten op de Maashorst. In dit deelgebied liep al langer een groep Exmoor pony's. Taurossen waren al langer te vinden op de Maashorst, maar omdat het wengebied voor de wisenten minimaal tot eind 2020 afgesloten is van de rest van het gebied, liepen wisenten en taurossen nog niet samen. Op 27 februari kwam

Taurossen en wisenten samen in het wengebied

hier, met de introductie van een kleine sociale groep taurossen, verandering in en kunnen de 3 soorten elkaar nu aanvullen. Voor Europa een uniek project dat door diverse buitenlandse organisaties met veel interesse wordt gevolgd.

Naast de introductie van taurossen zijn er in het voorjaar 2 nieuwe wisentstieren gelost op de Maashorst, over enkele jaren mogen zij de rol van dominante leidstier overnemen. Nieuw

voor de beheerders hier was de uitbraak van een wisent, die tijdens een stoeipartij met een soortgenoot door het raster heen is geduwd. Middels rood-wit lint kon een trechter opgezet worden om het dier terug het gebied in te drijven. Alles bij elkaar was de stier na zo'n 2 tot 3 uur weer binnen.

Net als in 2018 zijn de meeste wisentkalveren op de Maashorst weer laat in het jaar geboren.

De kudde op de Veluwe verwelkomde 2 nieuwe kalveren.

De wisentenkudde op de Veluwe vroeg om extra aandacht gedurende de zomermaanden. De droogte had op hoge zandgronden een extra zware uitwerking, waardoor veel voedsel van mindere kwaliteit was. Enkele jongere dieren hadden moeite om rond te komen, bleven te lang in hun wintervacht zitten en liepen zelfs zomers terug in conditie. Door ingrijpen van de dierenarts herstelde één van de dieren, een ander moest helaas worden geëuthanaseerd.

In december kon eindelijk de aankondiging de deur uit dat in 2020 FREE Nature samen met Het Zeeuwse Landschap op de Slikken van de Heen van start gaat in het vijfde wisentengebied in Nederland.

15 JAAR DE STAART

Natuurgebied de Staart is jarig! Het is inmiddels ruim 15 jaar geleden dat de laatste aardappel-oogst de Staart verliet, daarna begon een ware metamorfose, iets waar iedere dag vele tientallen bewoners van Oud-Beijerland van genieten. Op 6 maart 2019 ontving wethouder Piet van Leenen van gemeente Oud-Beijerland het eerste jubileumboekje uit handen van voorzitter Gaëlle Cagé van het Hoekschevaards Landschap.

Overhandigen eerste versie van het boek 15 jaar de staart aan Gaëlle Cagé van het Hoekschevaards Landschap

Speciaal voor deze gelegenheid heeft Esther Linartz, beheerder bij FREE Nature en al die jaren actief in het gebied, een boekje samengesteld met haar mooiste foto's en herinneringen. Het boekje staat vol met afbeeldingen van de vele soorten planten en dieren die spontaan hun weg naar De Staart hebben gevonden. Collega Fokko Erhart was zo vriendelijke om de opmaak voor zijn rekening te nemen.

NIEUW

In steeds meer natuurgebieden krijgen natuurlijke processen de ruimte; rivieren mogen overstromen, zand mag stuiven en natuurlijke begrazing met half wilde runderen en paarden vormt het landschap. De konik heeft zich in tal van natuurgebieden bewezen als uitermate zelfredzaam en is perfect aangepast aan het leven in de vrije natuur. In 2019 mocht FREE Nature koniks intro-

HEIDEKOEIEN OP DE SCHINVELDSE ES

Normaal gesproken gaat FREE Nature uit van de principes van natuurlijke begrazing; jaarrond extensieve begrazing zonder bijvoeren als natuurlijk proces, met sociale kudde runderen en paarden. Naast de werkwijze van FREE Nature zijn er tal van andere vormen van begrazing; van boerenseizoensbeweiding tot begrazing vanuit cultuurhistorisch oogpunt. Zo ook op de Schinveldse Es van Natuurmonumenten, een gebied gelegen naast natuurgebied de Roode Beek in Limburg.

Op de Schinveldse Es staat cultuurhistorie centraal. Onderdeel daarvan is beweiding met heidekoeien. Tot 2017 werd dit uitgevoerd door de lokale Stichting Historische Landbouw, maar nadat deze ophield te bestaan zocht Natuurmonumenten naar een nieuwe beheerder. Dit verliep met wisselend succes, zodoende vroeg Natuurmonumenten of FREE Nature het beheer van deze dieren tijdelijk op zich wilde nemen. Natuurmonumenten is een gewaardeerde opdrachtgever, o.a. in de Roode Beek. Voor FREE Nature was het dan ook een kleine moeite om Natuurmonumenten van dienst te zijn.

duceren in de Heesseltse uiterwaard van Staatsbosbeheer en op de Groesplaat van het Brabants Landschap.

De Heesseltse uiterwaarden bevinden zich aan de noordoever van de Waal vlak bij het dorp Heesselt. Recent is het gebied ingericht om meer ruimte aan de rivier te geven. Zo ontstond een dynamisch natuurgebied met een afwisseling van strangen, geulen, oobos, moeras, grazige stukken en ruigtes. Naast de koniks van FREE Nature worden de Heesseltse uiterwaarden begraasd door Herefordrunderen van de lokale agrarische natuurvereniging.

Iets westelijker, waar de Waal over gaat in de Boven-Merwede, tussen de uiterwaarden van het Munnikenland en de Noordwaard in, ligt de Groesplaat. Ook hier gaat natuurontwikkeling en waterberging hand in hand. Al langer vond er begrazing plaats op de Groesplaat, maar dit jaar besloot terreinbeheerder het Brabants Landschap om over te stappen op beheer middels een sociale kudde koniks. Dit zorgt voor de nodige en gewenste dynamiek. De zelfredzaamheid van de dieren en daarmee de grote mate van terughoudendheid in medicijngebruik is voor het Brabants Landschap een belangrijke reden om op de koniks over te stappen.

Helaas viel de Lobberdense waard in 2019 weg als één van de beheergebieden van FREE Nature.

Graag bedanken we de Centrale Industriezand Voorziening voor de prettige samenwerking de afgelopen jaren. De CIV heeft besloten verder te gaan met lokale boerenorganisaties binnen dit private natuurontwikkelingsproject.

IN ONTWIKKELING

Waar op sommige locaties een start wordt gemaakt met natuurlijke begrazing, vindt elders uitbreiding plaats. Sinds 2014 graast er een groep koniks in natuurgebied Oranjezon. In 2019 is het leefgebied flink uitgebreid tot zo'n 250 hectare. Met de gebiedsuitbreiding is er aan de westkant een stuk gekoppeld waar enkele Herefordrunderen liepen. Vanaf nu kunnen rund en paard elkaar aanvullen in hun natuurlijke gedrag.

Op de Maashorst neemt het leefgebied van de grazers verder toe, met als hoogtepunt de officiële feestelijke opening van de verbinding met het Herperduin in september. Al enkele weken stond het ecoduct over de A50 open en konden de taurossen en Exmoors vrij van noord naar zuid en terug. Tijdens het openingsfeestje werden de eerste filmbeelden, gemaakt met cameravallen door de gemeente Oss, trots getoond!

Na het realiseren van de koppeling met het Herperduin zat het werk er voor natuurontwikkelaar ARK Natuurontwikkeling op. Eind oktober droegen zij het beheer over aan Staatsbosbeheer

en de 4 lokale gemeentes; Oss, Landerd, Uden en Bernheze. Met deze partijen hebben FREE Nature en st. Taurus per 1 november een nieuwe overeenkomst gesloten voor het beheer van de wisenten, taurossen en exmoors.

Ook voor o.a. de Pannenhoef en het Naardermeer zijn de beheerovereenkomsten voor de komende jaren verlengd.

Reeds in 2019 zijn de voorbereidingen gestart om in 2020 op enkele nieuwe locaties van start te gaan; o.a. op het Schor van Baalhoek in opdracht van de provincie Zeeland met als winterbegrazingsgebied de Verrebroekseplassen in het Havengebied van Antwerpen, in opdracht van het Agentschap Bos en Natuur. Voor de provincie Noord-Holland zijn we druk met de voorbereidingen voor ecologische verbindingzone Diemerscheg terwijl langs de Waal bij Tiel, ARK Natuurontwikkeling een start wil maken met begrazing van de Kleine Willemswaard.

KUDDEBALANS

FREE Nature sloot 2019 af met in totaal 1751 grazers; wild levende runderen, paarden, waterbuffels en wisenten. Een groei van 12%. Een mutatie van 18 dieren vond plaats tussen 31 december 2018 en 1 januari 2019; de wisenten van het Kraansvlak stonden in 2019 niet langer op de balans van FREE Nature en zijn overgedragen

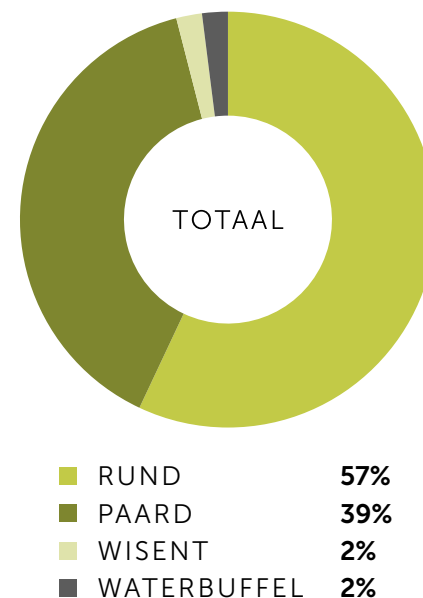
aan terreinbeheerder PWN. Voor de cijfers van 2019 is uitgegaan van het balansverschil tussen 1 januari en 31 december 2019.

De populatie wisenten op de Maashorst en bij Radio Kootwijk op de Veluwe groeide met 25% van 24 naar 30 dieren. In totaal werden er 6 kalveren geboren. Op de Veluwe stierf een wisentkoe. Van het Flevolandschap is een stier aangekocht voor de Maashorst.

De reproductie bij de waterbuffels lag op 32%. Maar liefst 12 kalveren werden geboren in een kudde van 37 waterbuffels ouder dan 1 jaar. Net als voorgaande jaren lag de piek in geboortes aan het einde van de zomer in september. Binnen de kudde waterbuffels was er één geval van natuurlijke sterfte. Voor het eerst heeft FREE Nature 7 waterbuffels geslacht, zie ook hoofdstuk Wildernisvlees. Twee jonge stiertjes zijn extern aangekocht i.v.m. genetisch beheer.

De kudde paarden groeide met 10% van 613 naar 677 dieren. Op Schiermonnikoog loopt een kleine groep van 6 Exmoors, de rest van de kudde bestaat uitsluitend uit koniks. Reproductie lag op 31% met in totaal 193 veulens geboren. 126 Koniks zijn geslacht of stierven een natuurlijke dood (incl. ge-euthanaseerde dieren). Een harem van 5 dieren is overgedragen aan een externe partij, terwijl 2 dieren door FREE Nature zijn aangeschaft.

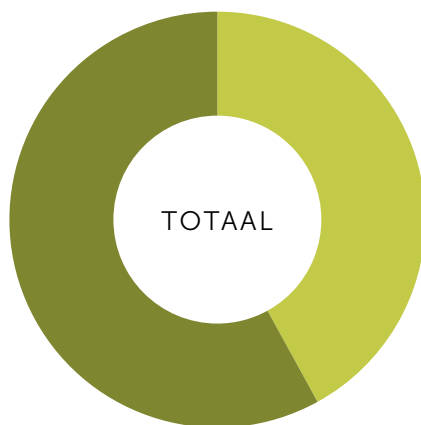
Kuddebalans 31-12-18

De runderen hadden in 2019 de hoogste reproductie met maar liefst 35%. De totale kudde runderen groeide 13% van 885 naar 1001 dieren. Maar liefst 40% van de runderen bestond uit Galloways, 35% uit Schotse Hooglanders en 24% uit Rode Geuzen. 1% van de kudde bestaat uit Sayaguesa runderen, een kleine sociale groep op Schiermonnikoog.

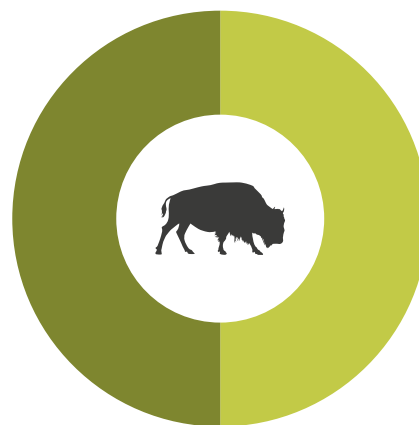
Niet in de balans meegenomen zijn de taurossen en Exmoor pony's op de Maashorst. Het project hier wordt uitgevoerd in samenwerking met collega organisatie st. Taurus. Zij zijn de juridisch

Geslachtsverhouding

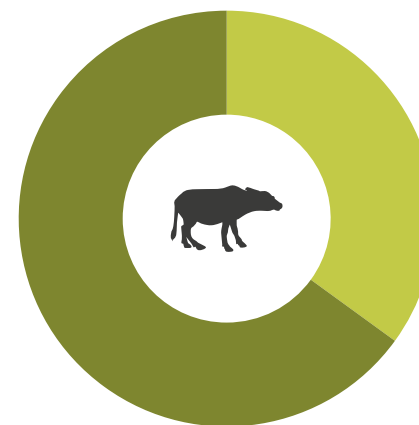
■ MAN **42%**
■ VROUW **58%**

Wisent

■ MAN **50%**
■ VROUW **50%**

Waterbuffel

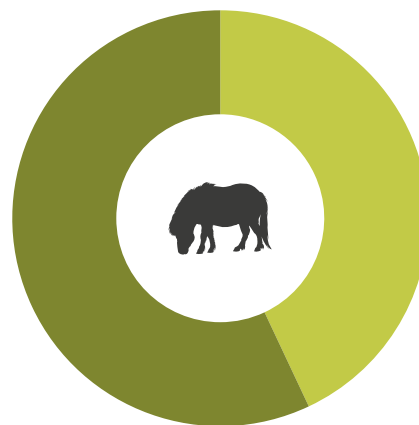

■ MAN **35%**
■ VROUW **65%**

eigenaar van de taurossen en Exmoor pony's, FREE Nature is juridisch eigenaar van de Wisenten op de Maashorst.

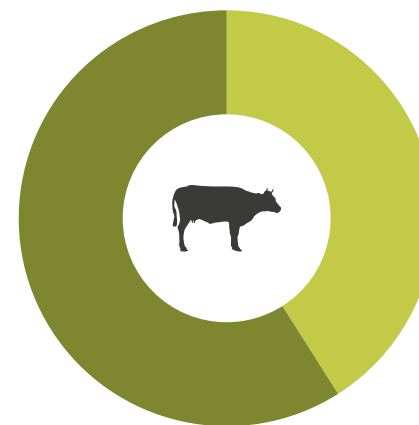
FREE Nature werkt met sociale kuddes; kuddes met een min of meer gelijke geslachtsverhouding en met een natuurlijke leeftijdsopbouw. Op 31 december lag de verhouding mannelijke vs. vrouwelijke dieren op respectievelijk 42% om 58% op de totale kudde, met de meeste gelijke verhouding bij de wisenten (50% om 50%) en de meeste scheve verhouding bij de waterbuffels (35% om 65%).

Paard

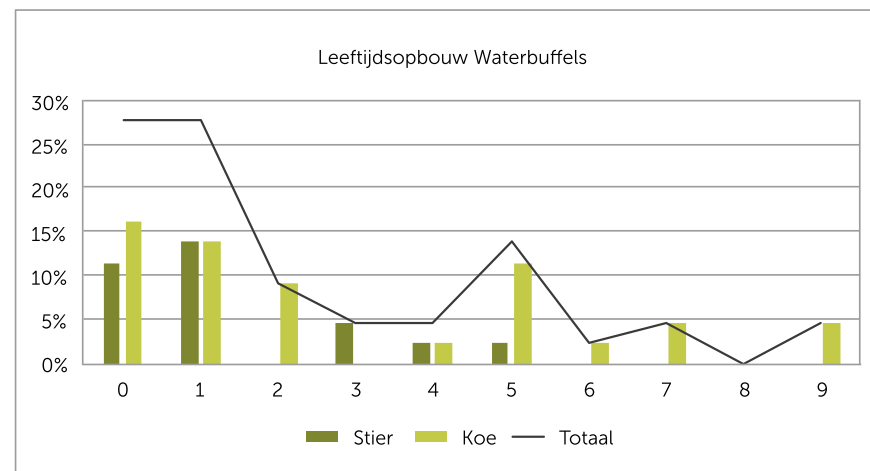
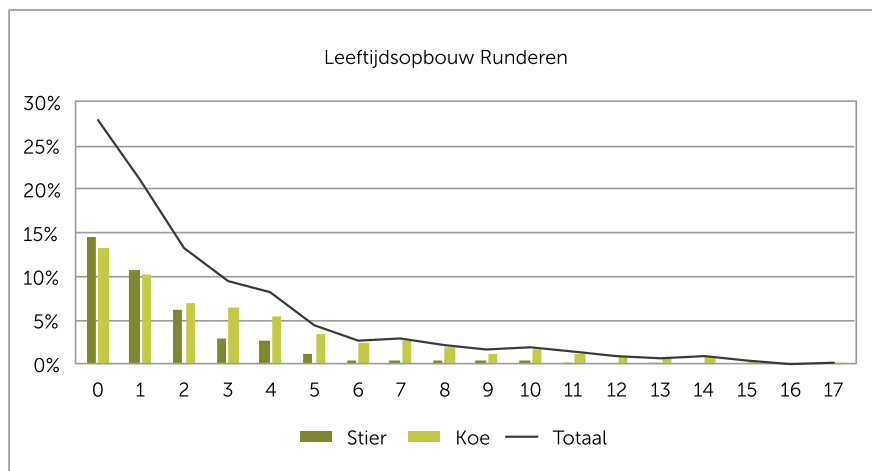
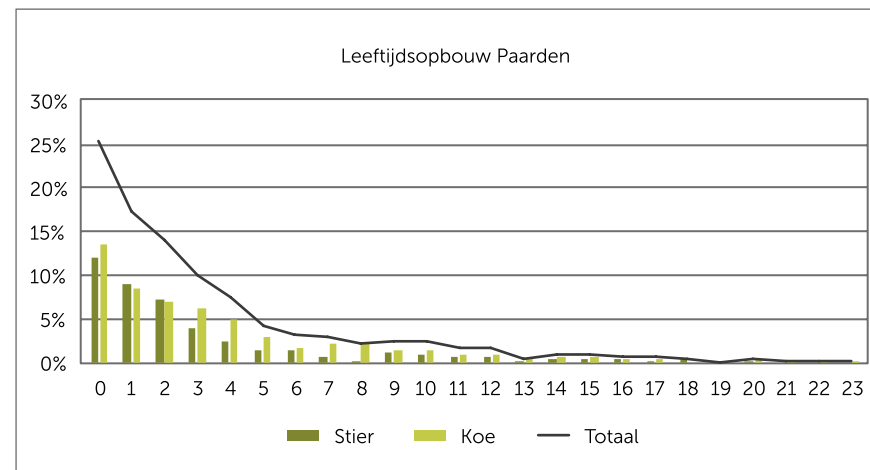
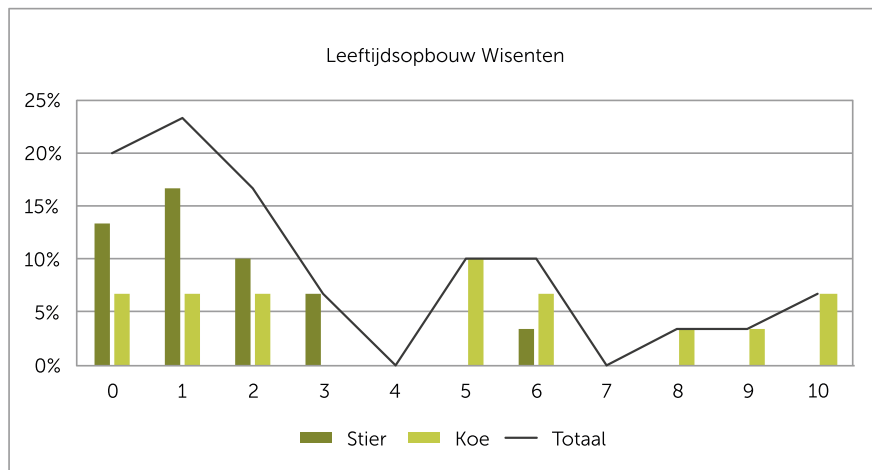
■ MAN **43%**
■ VROUW **57%**

Rund

■ MAN **42%**
■ VROUW **58%**

Leeftijdsopbouw per diersoort

Voor alle diersoorten geldt een afnemend aantal dieren per leeftijd, wat een natuurlijke curve toont. Bij de waterbuffels en wisenten is de leeftijdsopbouw grillig door de beperkte omvang

van de totale populatie. Bij rund en paard komen vrouwelijke dieren bij de oudere leeftijdscategorieën vaker voor dan mannelijke dieren. Bij de koniks waren er eind 2019 drie merries ouder

dan 20 jaar (21, 22 & 23), terwijl het oudste rund een leeftijd van 17 jaar had. Oudere dieren zijn belangrijk binnen de kuddes omdat zij kunde en kennis overdragen aan de jongere generaties.

Opdrachtgevers FREE Nature 2019	
Friesland	
Duinen van Schiermonnikoog	Natuurmonumenten
Noord-Holland	
Geuzenbos Amsterdam	Havenbedrijf Amsterdam
Begrazingsgebieden Vattenfall centrale Diemen	Vattenfall
Naardermeer	Natuurmonumenten
Zuid-Holland	
Landtong Rozenburg	Gemeente Rotterdam
Broekpolder	Gemeente Vlaardingen
Eiland van Brienenoord	Zuid-Hollands Landschap
Klimaatbuffer IJsselmonde; Koedood zone	ARK Natuurontwikkeling
Zuid-Polder	Gemeente Barendrecht
De Staart	Hoeksche Waards Landschap
Kuipersveer	Diverse sponsors; bedrijven en particulieren
Gelderland	
Munnikenland	Staatsbosbeheer
Heesseltse uiterwaard (per eind november)	Staatsbosbeheer
Beuningse uiterwaard & Weurtse uiterwaard	Staatsbosbeheer, Engie & Alliander
Gelderse Poort (Groenlanden-complex, Erlecomse waard, Millingerwaard, Gendtse uiterwaard, Klompenwaard en Sterrenschans)	Staatsbosbeheer
Lobberdense waard (tot 30 juni 2019)	Centrale Industriezand Voorziening
Loowaard	Staatsbosbeheer, Wienerberger & Moorlag

Opdrachtgevers FREE Nature 2019	
Wisenten Veluwe Radio Kootwijk	ARK Natuurontwikkeling
Zeeland	
Slikken van de Heen	St. Het Zeeuwse Landschap
Oranjezon	St. Het Zeeuwse Landschap
Noord-Brabant	
Landgoed Pannenhoeft	Brabants Landschap
Noordwaard	Gebr. Van Kessel B.V.
Groesplaat (per oktober)	Brabants Landschap
Diezemonding	Gemeente 's-Hertogenbosch
Kanaalpark	Gemeente 's-Hertogenbosch i.s.m. Stadsboerderij Eyghentijds
Maashorst	ARK Natuurontwikkeling (tot 31 oktober)
Staatsbosbeheer i.s.m. st. Maashorst in Uitvoering (per 1 november)	
Limburg	
De Rug	Waterleiding Maatschappij Limburg (WML)
Rivierpark Maasvallei	Staatsbosbeheer
Roode Beek	Natuurmonumenten
Wormdal	Waterschap Limburg, Städteregion, Aachen, Stadt Herzogenrath
Geuldal Stockhem	Natuurmonumenten
Drielandenpark	Staatsbosbeheer
Duitsland	
Kitschbach	Gemeinde Waldfeucht

Een overzicht van alle gebieden en opdrachtgevers waarvoor FREE Nature in 2019 actief is geweest vindt u in bijgaande tabel. Met onze opdrachtgevers hebben we zeer regelmatig contact, zowel in het veld, via digitale communicatiekanalen, als 'aan het bureau.'

3

DESKUNDIGHEID

ONDERSTEUNING KUDDEBEHEER EN RESET PAARDEN OOSTVAARDERSPLASSEN

Gedurende 2019 heeft FREE Nature zich, in het kader van de reset begrazing, ingezet om een deel van de populatie koniks uit de Oostvaardersplassen te verplaatsen naar natuurgebieden in binnen- en buitenland. FREE Nature heeft Staatsbosbeheer ondersteund in het zoeken naar geschikte leefgebieden, uitzoeken juridische status van de dieren en bij het vangen, behandelen en begeleiden van het transport. Daarnaast ondersteunt een kuddebeheerder van FREE Nature bij de uitvoering van het kuddebeheer in de Oostvaardersplassen.

In februari en maart zijn er verkennende veldbezoeken uitgevoerd naar Atapuerca in Spanje en naar het Nailibokski reservaat in Wit-Rusland. Atapuerca was voor FREE Nature geen nieuwe bestemming. Eerder in 2016 heeft FREE Nature hier een groep koniks vanuit één van haar eigen gebieden naar toe verplaatst. Eind maart werd de kudde in Spanje aangevuld met een groep koniks uit de Oostvaardersplassen. Samen met de al aanwezige wisenten, Przewalskipaarden (ander deelgebied), Heckrunderen en Schotse Hooglanders begrazen zij nu de bergen in Noord Spanje.

In oktober 2018 zijn de eerste contacten gelegd met de Wit-Russische ministeries van bosbouw

Tekenen overeenkomst tussen Staatsbosbeheer en directeur Nailibokski reservaat

en van natuurbeheer. Vanuit beide ministeries is er interesse in natuurlijke begrazing. In oktober 2018 was er een delegatie vanuit Wit-Rusland van deze ministeries en van verschillende nationale parken op bezoek in Nederland voor een verkenning samen met Rewilding Europe. In maart 2019 zijn medewerkers van FREE Nature en Staatsbosbeheer op bezoek geweest in het Nailibokski reservaat om de geschiktheid van het gebied te beoordelen en om concrete afspraken te maken met het ministerie van bosbouw.

Na enkele maanden van voorbereiding zijn in juli en augustus 151 koniks vanuit de Oostvaardersplassen verhuisd. Alle dieren zijn veterinair gecontroleerd i.v.m. internationale veterinaire en handelsverdragen. Eenmaal op locatie moesten

Afspraken ten behoeve van levering koniks worden bevestigd op het ministerie van bosbouw van Wit Rusland

de dieren nog enige tijd in quarantaine, maar in november kregen ze de vrijheid; Uniek in Europa als vrij levende populatie wilde paarden, zonder hekken en rasters. Het reservaat zelf is zo'n 90.000 hectare groot (ongeveer net zo groot als de gehele Veluwe in Nederland), met daaromheen nog ruim 200.000 hectare bos en natuurgebied.

Natuurlijke begrazing is een nieuw fenomeen in Wit-Rusland. Op verschillende plekken in het land wordt ervaring opgedaan met wild levende paarden en runderen. Zo zijn in het zuiden van het land Heckrunderen vanuit Letland geïntroduceerd (geen betrokkenheid vanuit FREE). Om meer kennis hierover op te doen en te verspreiden zijn vanuit FREE Nature in november diverse gast-

Behalve voor de reset Oostvaardersplassen heeft FREE Nature in 2019 ook koniks verplaatst voor Staatsbosbeheer vanuit het Oostvaardersveld en het Horsterwold.

Er zijn in 2019 niet alleen gastcolleges gegeven in Wit-Rusland, jaarlijks verzorgt FREE Nature ook een college Natural Grazing aan de Wageningen Universiteit als onderdeel van het vak Wildlife management.

colleges gegeven aan de Technische Universiteit Minsk, waar o.a. ook bosbouw wordt gedoceerd.

ADVIES WEKEROMSE ZAND

FREE Nature heeft ruime ervaring met het opzetten van begrazingsprojecten in relatie tot te behalen natuurdoelstellingen. Op verzoek van het Geldersch Landschap en Kasteelen is er een advies uitgebracht voor de begrazing van het Wekeromse Zand. Het gebied bestaat uit open zandverstuivingen, schrale graslanden, heides en bos. Onderdeel van het beheer is begrazing met heidekoeien als historische referentie aan de Gelderse huisdierrassen. Hoewel begrazing uit cultuurhistorisch oogpunt en natuurlijke begrazing niet direct hetzelfde zijn, zijn er toch veel elementen die elkaar overlappen. Juist de dynamiek van het stuifzand is gebaat bij begrazing en betreding.

FREE Nature bracht advies uit over begrazing Heidekoeien op het Wekeromse Zand

Ook in de regelgeving en het praktisch beheer zijn er veel raakvlakken. Door het leefgebied van de grazers te vergroten valt de kudde straks onder de 100-hectare regeling en geldt een uitgestelde oormerkplicht. Voor rust in de kudde in dit publiekstoegankelijke gebied een erg prettige omstandigheid.

De heidekoeien zelf zijn sober en kunnen overweg met een schraal dieet. Jaarrond grazen ze veel van de bochtige smeie, terwijl in de zomermaan-

den er ook van pijpenstrootje wordt gegeten. Al in de middeleeuwen was een groot deel van het Nederlandse rundvee van het melktype. Om toch aan de vleesbehoefte te voldoen, trokken jaarlijks tienduizenden dieren via trans humane systemen, trekroutes waarbij vee over grotere afstanden van de ene naar de andere locatie gedreven werden, vanuit Denemarken naar Nederland, om vervolgens nog enkele maanden op onze heides te grazen. Zodoende past de heidekoe perfect binnen de doelstellingen van het Geldersch Landschap

Nederlandse vertegenwoordiging tijdens wisenten congres in Polen

Roeland Vermeulen presenteert resultaten maashorst tijdens wisenten congres in Polen

en Kasteelen. Ook de huidige populatie op het Wekeromse Zand stamt af van dieren die vanuit Denemarken naar Nederland zijn gehaald.

WISENTENCONGRES BIAŁOWIEŻA, POLEN

De wisent is nog steeds één van de meest bedreigde diersoorten ter wereld. Hoewel zijn aantallen de afgelopen jaren zijn toegenomen tot boven de 7.000, is de soort nog steeds zeldza-

mer dan de tijger in Azië of de zuidelijke zwarte en witte neushoorn in Afrika. Jaarlijks komen specialisten uit heel Europa bij elkaar om de laatste kennis en inzichten te delen. Ook FREE Nature is hier samen met diverse partners en opdrachtgevers bij aanwezig.

Van 5 tot en met 8 september vond de jaarlijkse wisentenconferentie plaats, dit jaar in Białowieża in Oost-Polen; de plek waar in 1954 de wisent na zijn uitsterven in het wild, weer voor het eerst werd

geherintroduceerd. FREE Nature directeur Roeland Vermeulen, deelde de laatste onderzoeksresultaten vanuit de Maashorst. Het Flevolandschap was dit jaar voor het eerst aanwezig en deelde hun ervaring met hun vangkraal en behandelbox vanuit het Natuurpark. Vanuit Nederland gingen 16 deelnemers naar de conferentie. Naast FREE Nature en twee onafhankelijke dierenartsen waren er vertegenwoordigers aanwezig namens ARK Natuurontwikkeling, Ekogrön, Het Flevolandschap, diverse Maashorst gemeenten, Staatsbosbeheer en PWN.

Hoofddoelstelling van de conferentie is het delen van kennis; over de biologie en ecologie van de wisent en van praktisch beheer tot aan veterinaire zaken. Zo zorgen we er samen met specialisten uit meer dan 15 Europese landen voor dat de wisent ook voor de toekomst behouden blijft.

KCNL PROJECT DE NOORDWAARD AFGEROND

Op 20 september vond tijdens een gezamenlijke bijeenkomst van alle stakeholders de afsluiting plaats van het KCNL-project de Noordwaard. Het project van het Kenniscentrum Natuur en Leefomgeving (zie groeneco.nl/nl/kcnl/show/Noordwaard-integrale-monitoring-van-begrazing.htm) bestond uit een samenwerkingsverband van Free Nature, Gebroeders Van Kessel, Bureau Waardenburg, Hogeschool Van Hall Larenstein, Hogeschool Inholland, Wellant College en Helicon MBO. Diverse studentenonderzoeken in de periode van 2016 t/m 2019 brachten de waterveiligheid, ecologische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen van de Noordwaard in beeld. Van hier uit zijn een aantal strategieën ontwikkeld voor het toekomstige beheer; een ecologische, recreatieve en ecologische visie.

De waterbuffels zijn hier inmiddels breed geaccepteerd. Regelmatig worden bezoekers in

het gebied waargenomen die speciaal voor de buffels de Noordwaard bezoeken. FREE Natuur adviseert dan ook de waterbuffel vooral als symbool van de Noordwaard in te zetten. De beleidsmakers gaan komend jaar verder met de planvorming voor de periode na 2020 wanneer de huidige beheerovereenkomsten aflopen.

VEGETATIEONTWIKKELING LOOWAARD IN BEELD GEBRACHT

De natuur staat nooit stil, maar is altijd in beweging. Door over meerdere jaren heen naar gebieden te kijken kan de ontwikkeling in beeld gebracht worden. Dit kan middels vaste jaarlijkse vegetatieopnames, maar er is een simpelere en meer beeldende manier; maak jaarlijks op ongeveer hetzelfde moment een foto vanaf dezelfde locatie. FREE-beheerder Fokko Erhart deed dit jaarlijks vanaf 2004 voor de Loowaard.

Op de foto's is te zien dat de vegetatie zich, via akkerdistel (2004), brandnetels (2007) en herikruigtes (2014) heeft ontwikkeld tot een mozaïekpatroon van kort gegraasde weides, met pleksgevoelruigtes van brandnetel en braam. Alle foto's zijn gemaakt net voor de start van de grasgroei eind maart. Dat is de periode van het jaar dat de vegetatie het kortst is, dan is het duidelijkst het effect van de begrazing te zien.

WAGENINGEN UNIVERSITEIT ONDERZOEKT BEGRAZING EN GRASLANDSTRUCTUREN

Foto's kunnen de ontwikkelingen van een gebied goed in beeld brengen. We willen echter ook graag de meerwaarde van onze werkwijze, natuurlijke begrazing aantonen. Samen met de Wageningen Universiteit is onderzoek gedaan naar de effecten van verschillende begrazingsregimes op de structuren van graslanden; van intensieve boeren seizoensbeweiding tot aan jaarrond extensieve begrazing met sociale kuddes runderen en paarden.

Student Vincent Oostvogels bestudeerde diverse natuurgebieden langs de Neder-Rijn waarbij hij keek naar de graslanden. Bij zowel natuurlijke begrazing als bij seizoensbeweiding vindt er een afwisseling plaats tussen begraasde en onbegraasde stukken, bij natuurlijke begrazing is deze structuurvariatie echter veel fijnmaziger. Door de aanwezigheid van paarden bij natuurlijke begrazing wordt het grasland lokaal korter afgegraasd ten opzichte van plekken waar alleen begrazing met runderen plaatsvindt. Tegelijk hebben de onbegraasde plekken een gemiddeld grotere afmeting en hogere vegetatie bij jaarrond natuurlijke begrazing ten opzichte van seizoensbeweiding. Een duidelijk aanwijzing voor de aanwezigheid van de typische paardenweitjes.

Vegetatieontwikkeling Loowaard

2016

2017

2018

2018

2019

2020

Vegetatieontwikkeling Millingerwaard

2015

2020

2018

2020

Vegetatieontwikkeling Millingerwaard

2017

2018

2019

START LORA ZENDERTECHNOLOGIE

Al vele jaren vindt er onderzoek plaats naar het terreingebruik van runderen en paarden in diverse natuurgebieden middels GPS trackers. O.a. dieren op Schiermonnikoog, in de Maashorst, Beuningse Uiterwaarden en in de Noordwaard zijn voorzien van een halsbandzender. Eind 2019 zijn de eerste zenders op basis van LoRa technologie in gebruik genomen.

Tot 2019 werd gebruik gemaakt van relatief dure zenders gebaseerd op gsm-technologie. Door eenmaal in het uur een positiebepaling te doen via GPS en de resultaten eenmaal per 4 uur via SMS te versturen gaat een dergelijke zender ongeveer 1,5 jaar mee. Bij runderen kunnen we de batterij relatief makkelijk vervangen tijdens de jaarlijkse vangactie, maar bij een soort als de wisent ligt dit een stuk complexer.

Technologische ontwikkelingen staan niet stil. LoRa staat voor Long Range, Low Power en kan kleine hoeveelheden data via een lage frequentie over grotere afstanden versturen. Inmiddels is er een bijna landelijk dekkend LoRa netwerk uitgerold door de netwerkbeheerders. Door hiervan gebruik te maken is het mogelijk om zenders in te zetten met een veel kleinere accu, inclusief kleine zonnecel, die veel langer meegaan. De eerste zenders zijn in december in gebruik ge-

nomen. Speciaal om uitwisseling van data tussen oude en nieuwe technologie mogelijk te maken wordt een nieuw dashboard ontwikkeld. Hiermee verbreden we ons service aanbod zodat ook terreinbeheerders inzicht kunnen krijgen in de bewegingspatronen van onze dieren.

4

WILDERNISVLEES

NIEUW WILDERNISVLEES VAN WATERBUFFEL

Inmiddels graast er 5 jaar lang een kudde waterbuffels in de Noordwaard nabij Werkendam. De dieren doen het uitstekend en van 15 dieren bij aanvang groeide de kudde uit tot meer dan 50 dieren in het najaar van 2019. De draagkracht van het gebied is inmiddels bereikt. In eerste instantie verplaatst FREE Nature de dieren graag naar nieuwe natuurgebieden elders in het land. Zo hopen we in 2020 op twee nieuwe locaties in Nederland de waterbuffels te introduceren. Daarnaast is in het najaar voor het eerst een deel van de kudde geslacht en verkocht als wildernisvlees.

Het vlees van de waterbuffels trok direct de aandacht van onze klanten. Waterbuffelvlees heeft enkele unieke eigenschappen, het bevat opvallend weinig cholesterol en is rijk aan mineralen. Ten opzichte van regulier rundvlees smaakt het iets zoeter. In de webshop waren tijdelijk o.a. gemengde pakketten, gehakt pakketten en pakketten met saucijzen en burgers verkrijgbaar.

De proef met de verkoop van kant en klaar stoofvlees van rund, welke we februari 2019 zijn gestart bleek helaas minder succesvol. Hier zijn we in de loop van 2019 mee gestopt.

DE AFHAALPUNTEN

Wildernisvlees kent een trouwe klantenkring en ook de meeste afhaalpunten leveren ons vlees al vele jaren uit. Er is dan ook sprake van een stabiele markt, welke zelfs een lichte groei vertoont, te zien aan onze jaarcijfers. Gedurende 2019 kon het wildernisvlees afgehaald worden op 18 verschillende afhaalpunten of werd uitgeleverd door onze bezorgservice Zuid-Limburg. De familie Vrolijk mochten we in april als nieuw afhaalpunt verwelkomen. Jos Vrolijk is oud-directeur van FREE Nature en besloot na zijn terugtreden zijn deuren te openen voor het Wildernisvlees. Hiermee ontstaat een mooie keten aan afhaalpunten in het zuiden van Noord-Holland met locaties in Haarlem, Amstelveen, Ouderkerk a/d Amstel en in 's-Graveland. Aangevuld met de jaarlijkse vers vlees verkoop rondom het Naardermeer is er voor onze klanten uit deze regio ruime keuze.

Helaas hebben we afscheid moeten nemen van een tweetal afhaalpunten. De verkoop op Slot Loevestein bleef achter. Hoewel het Slot pal langs één van onze voorbeeldgebieden het Munnikenland ligt, bleek het toch lastiger bereikbaar voor de liefhebbers van het wildernisvlees. Bovendien bleek zeker 's winters tijdens periodes met gladde wegen de locatie minder goed bereikbaar. In juni vond de laatste levering plaats.

I.v.m. het verleggen van prioriteiten binnen de be-

drijfsvoering gaf Stadstuin Kweekland uit Arnhem aan per maart 2020 te stoppen als afhaalpunt. In december kwam hier abrupt eerder een einde aan. Het bijgebouw, waar de vriezer stond, brandde geheel uit. Voor de klanten wiens vlees hier al geleverd was, werd een oplossing gevonden via één van de andere afhaalpunten in de regio.

Graag bedanken we Slot Loevestein en Kweekland voor hun jarenlange trouwe samenwerking. Met de overige afhaalpunten gaan we in 2020 op goede voet verder om ons mooie product, maar vooral het verhaal erachter over natuurlijke begrazing en rijke mooie natuurgebieden, uit te blijven dragen. Inmiddels zijn we alweer druk bezig om te kijken of we het aantal afhaalpunten weer kunnen uitbreiden.

GEZELLIGE DRUKTE TIJDENS VERS-VLEES-VERKOOP-DAGEN GELDERSE POORT & GALLOWAY NAARDERMEER

Wildernisvlees wordt niet alleen aangeboden in ingevroren pakketten, ook vinden verspreid over het najaar diverse verkoopdagen plaats waarbij het vlees vers wordt aangeboden. Op zaterdag 9 november was het een gezellige drukte aan de Ooyse Bandijk in de Gelderse Poort. Men haalde hier niet alleen het vooraf bestelde pakket wildernisvlees af, maar er was ook volop ruimte voor gesprek en er werden diverse excursies in de om-

Vorbereidingen verkoop Galloway Naardermeer

liggende natuurgebieden georganiseerd. Ook was er de mogelijkheid om biefburgers te proeven, ter plaatse gebakken door een aantal van onze vrijwilligers. Al het vlees kwam gegarandeerd uit de omliggende gebieden, de dieren liepen slechts drie weken daarvoor nog in alle vrijheid buiten in de Millingerwaard. Deze jaarlijks terugkerende dag kan op een mooi en groeiend publiek rekenen.

Afhaalpunten wildernisvlees

Noord-Holland

Dicks Badkamers	Werfstraat 10, Haarlem
De Boswinkel Amsterdamse Bos	Bosbaanweg 5, Amstelveen
Familie Vrolijk (privé) (per 1 april)	Coen van Boshuizenlaan 36, Ouderkerk a/d Amstel
De Winkel Land en Boschigt	Leeuwenlaan 34, 's-Gravenland

Zuid-Holland

Wijnkoperij van den Hoogen	Hyacinthweg 71, Den Haag
Ambacht	Phoenixstraat 112, Delft
Eten van Arie	Kromme Zandweg 68, Rotterdam
Bezoekerscentrum Klein Profijt	Zalmpad 11, Oud-Beijerland

Utrecht

Landgoed Oostbroek	Bunnikseweg 45A, De Bilt
Koetshuis Stoutenburg	Stoutenburgerlaan 4, Stoutenburg
Bezoekerscentrum de Blauwe Kamer	Blaauwe Kamer 14, Wageningen

Gelderland

Slot Loevestein (tot 30 juni)	Loevestein 1, Poederoijen
Familie Büchner (Privé)	Kraaijenberg 70-07, Wijchen
Familie Vermeulen (Privé)	Dalweg 190, Doorwerth
Stadstuin Kweekland (tot 31 december)	Dalweg 80, Arnhem
Het Aardappelpakhuis	Hoofdstraat 87, Velp
Familie de Jong (Privé)	Ooysedijk 63, Nijmegen

Noord-Brabant

Stadsboerderij Eyghentijds	Lunerkampweg 5, Rosmalen
----------------------------	--------------------------

Limburg

Bezorgdienst Zuid-Limburg	
---------------------------	--

Bij de beheerschuur van Natuurmonumenten rondom het Naardermeer vinden jaarlijks vergelijkbare verkoopdagen plaats. Tijdens deze dagen in oktober, november en december was het vlees verkrijgbaar van de Galloways uit de ruim 240 hectare begraasbare natuur rondom het Naardermeer. Een evenement dat al vele jaren tot groot succes leidt. Maar ook hier staan we niet stil. Onze beheerder legt o.a. uit hoe we omgaan met thema's als ethiek rondom de slacht en hoe we hier constant verbetering in proberen aan te brengen. Voor de verwerking van het vlees zijn we dit jaar overgestapt op een andere slager, één van de nieuwe producten tijdens de december verkoop waren merguez worstjes van de Galloways. Maar ook de verse rookworst blijft geliefd.

TOON EN WIL, 7 JAAR LANG ONZE VRIJWILLIGE BEZORGERS

Wil vertelt: Ongeveer 7 jaar geleden kwam mijn zwager Toon koffiedrinken. Hij wilde wat aan mij vragen. Toon was door Marijke benaderd om voor FREE Nature te gaan rijden en de bestelde vleespakketten maandelijks af te leveren. Maar men wilde ook graag een back-up chauffeur voor het geval Toon niet zou kunnen. De vorige chauffeur moest door ziekte en leeftijd stoppen als vrijwillige vleesbezorger bij FREE. Zelf zat ik net, na 41 jaar werkzaam geweest bij ABN/AMRO, al een tijdje thuis met een regeling en wilde nog wel wat invulling van mijn vrije tijd. Toon deed

ook al wat klusjes waar Marijke hem van kende en zodoende begon voor ons het avontuur.

We hebben beide toegezegd om dit vrijwilligerswerk te gaan doen. Er werd in het begin nog drie dagen in de week gereden en we spraken af om de eerste keer samen op pad te gaan zodat we meteen de adressen wisten en de contactpersonen op de afleveradressen ons leerden kennen. We besloten om 's morgens vroeg te beginnen en om 6.45 uur in Overlangel te zijn om de wagen te laden. Marc had hier soms nog wat moeite mee en probeerde er altijd wel een kwartiertje later van te maken. Maar we bleven volhouden en meestal ging het goed.

Na de eerste keer bezorgen, besloten we direct om voortaan gezamenlijk te gaan rijden. Zo konden we elkaar helpen en hadden we meteen wat aanspraak onderweg. De eerste maanden reden we in een oude Fiat met koeling. De auto vertoonde regelmatig kuren zoals motorstoringen en uitval van de vriesinstallatie. Ook besloten we de route aan te passen en de leveringen van 3 dagen in te korten naar 2 dagen. Dit natuurlijk in overleg met Marc en de contactpersonen op de afhaalpunten.

In de loop der jaren werd het steeds drukker en soms kon de wagen de lading maar net aan. Marc was dan veel aan het rekenen of het allemaal wel kon en paste. Uiteindelijk was de Fiat op en stonden we nabij Ede op de snelweg

Vrijwilligers wildernisvlees Toon en Wil

stil. De motor had het begeven. Vanaf dat moment maakten we maandelijks gebruik van een huurauto met koelruimte. Dit was voor ons ook prettiger omdat we meer konden vervoeren en we zelf ook comfortabeler zaten.

Soms viel er een afhaalpunt weg en kwam er een ander voor in de plaats. Maar de meeste locaties zijn al jarenlang een vast afhaaladres. Hierdoor

ontstonden er steeds betere en hechtere contacten met de personen die op deze adressen de zaken verder afwikkelden met de klanten. Ieder adres kende weer een andere werkwijze wat het voor ons ook wel weer afwisselend maakte. Bij de een kon je de dozen neerzetten en kreeg je een handtekening, terwijl bij een ander adres iedere doos apart werd afgevinkt van de afleverlijst. Bij het volgende adres moesten dan weer de dozen op vleessoort worden gezet. Voor 1 adres hadden we zelfs de huissleutel, zodat we de aflevering binnen in de vriezer konden zetten als er niemand thuis was.

Naast de pech met de auto op de snelweg hebben we ook een keer met de auto vastgezet. We moesten naar Stoutenburg en er was een vervanger van Hans en die zei dat we ook achterom konden rijden en zodoende dichterbij de vriezer konden komen. Zo gezegd zo gedaan, maar toen Toon de wagen achteruit reed om weg te rijden zakten we weg in de drassige grond. Gelukkig was de boswachter in de buurt en die heeft ons er met de tractor uitgetrokken. Ook zagen we in de loop der jaren het landschap bij Kasteel Loevestein veranderen in een prachtig natuurgebied. Maar ook hoe gevaarlijk het daar kon zijn in de winter als we vlak langs het water moesten rijden naar het kasteel en er nog niet gestrooid of geveegd was.

Nu we gestopt zijn willen wij alle medewerkers en mensen van de afhaaladressen nogmaals

hartelijk danken voor de prettige samenwerking in de afgelopen jaren.

Toon en Wil

Toon en Wil waren 7 jaar lang het vaste gezicht van FREE Nature en Wildernisvlees op de afhaallocaties. Zij kwamen op alle afhaalpunten en hebben duizenden dozen door hun handen zien gaan. Waar het team wildernisvlees van FREE Nature; Marc, Marijke en Arjen, vanuit een vaste locatie werkt, waren Toon en de Wil de verbindende factor met de vele afhaalpunten en indirect zo ook met onze trouwe klanten. In de loop van 2019 gaven jullie aan om na de levering van december te zullen stoppen. Vanuit FREE Nature willen we jullie nogmaals bedanken voor de tomeloze inzet, vele kilometers, uitstekende service, maar ook voor jullie goede humeur en de gezellige gesprekken. Heren, SUPER bedankt!

5

ORGANISATIE

PERSONEELSZAKEN & WERKORGANISATIE

Linda Abbing en Jos Vrolijk, bedankt voor jullie inzet voor FREE Nature. In 2019 verlieten 2 medewerkers FREE Nature: directeur Jos Vrolijk kondigde in maart zijn aftreden aan. Sinds begin 2016 heeft hij leidinggegeven aan onze organisatie. Helaas moest hij wegens gezondheidsredenen zijn functie neerleggen. Toch is Jos niet geheel uit beeld bij FREE Nature. Vanuit zijn huis in Ouderkerk aan de Amstel kan men ons wildernisvlees afhalen. Hiermee is hij tegenwoordig een van de privépersonen die hun deuren openzetten als afhaalpunt.

Linda Abbing heeft zich meer dan 20 jaar ingezet voor natuurlijke begrazing in Nederland. Vanaf 1998 was zij als vrijwilliger en later medewerker actief voor eerst ARK Natuurontwikkeling en het Wereld Natuurfonds en later voor FREE Nature. Het begon voor haar allemaal heel simpel, met het uitreiken van folders. De laatste jaren combineerde zij haar werk voor FREE Nature met haar baan als docent bij Helicon. Linda heeft besloten het roer helemaal om te gooien en zoekt nu het avontuur buiten Nederland.

Intern heeft dit voor enkele verschuivingen gezorgd. Roeland Vermeulen is vanuit de werkorganisatie benoemd tot nieuwe directeur-bestuurder. Daarnaast zijn de contracten van enkele

Kern FREE Nature 2019	
Arjen Boerman	Beheerder / voorlichter & team wildernisvlees
Esther Linnartz	Beheerder / voorlichter & kuddeadministratie
Fokko Erhart	Beheerder / voorlichter
Jan Cuypers	Toezichthouder & kuddeadministratie
John de Groot	Financiële administratie
Jos Vrolijk	Directeur-bestuurder (tot 15 mei)
Laura Kuipers	Toezichthouder
Linda Abbing	Beheerder / voorlichter (tot 31 juli)
Manon Willemstein	Beheerder / voorlichter
Marc Buchner	Beheerder / voorlichter & team wildernisvlees
Marijke van Rootselaar	Administratief medewerker & team wildernisvlees
Patrick van den Burg	Beheerder / voorlichter
Roeland Vermeulen	Adjunct / adviseur ecooloog (tot 15 mei) Directeur-bestuurder (per 16 mei)
Tanja de Bode	Beheerder / Voorlichter & project management
Wilbert Verriet	Beheerder / Toezichthouder
Wouter Deelen	Junior beheerder / voorlichter (per 1 november)
Wouter Slors	Beheerder / voorlichter & Verkoop Galloway Naardermeer

medewerkers uitgebreid. In het najaar is er een nieuwe junior beheerder/ voorlichter aangetrokken in de persoon van Wouter Deelen.

Naast een kern van 10 vaste medewerkers waren

er in 2019 meerdere vaste zelfstandigen werkzaam voor FREE Nature.

VRIJWILLIGERS

Ben Custers, Free-vrijwilliger in het Drielandenpark

Het Drielandenpark, het woord zegt het al, is een verzameling van enkele natuurgebieden in de Zuidoosthoek van Zuid-Limburg, grenzend aan België en Duitsland. Het betreft 5 verschillende gebieden variërend in grootte van 15 tot ruim 30 Ha waarvan één gebied wordt begraaasd door een kleine kudde Rode Geuzen, de andere gebieden door Schotse Hooglanders. Omdat ik inmiddels al voor het 6de jaar op rij dezelfde gebieden bezoek is het interessant om te zien hoe snel 'nieuwe' natuur zich kan ontwikkelen. Je ziet hoe het landschap verder verruigt waardoor de diversiteit aan flora en fauna in slechts enkele jaren enorm toeneemt. Voor mij als natuurliefhebber een extra meerwaarde bij dit vrijwilligerswerk. Daarnaast loop je, vaak extra bemoeilijkt door de heuvelachtige terreinen en het oversteken van het riviertje de Geul, al gauw 15 tot 25 km per week, wat ook nog eens bijdraagt aan je fysieke gezondheid.

Onlangs had ik wat dit laatste betreft nog een mooie ervaring meegemaakt die ik jullie niet wil onthouden. Door een van de begrazingsgebieden meandert de Geul, het snelst stromende riviertje van Nederland met een lengte van 53 km en verval van meer dan 250 meter! Via de beheerder kwam het bericht dat een net gebo-

Geuldal Rode Geuzen waden door de beek

ren kalfje van een steile oeverwand in de Geul was gevallen en door de sterke stroming aan de andere zijde, gescheiden van de moeder, terecht was gekomen.

Natuurlijk meteen in actie en naar de bewuste plek om het kalfje te zoeken. Door het extreme weer stond de Geul ongeveer 1 meter hoger dan normaal. Het in paniek geraakte kalfje op meer dan 500 meter afstand gevonden en langzaam teruggedreven naar de plek waar de Rode Geuzen normaliter de Geul oversteken. Dit in de hoop dat de moeder haar kalf zou zien en zelf zou oversteken. Echter, in paniek springt het jonge kalfje zelf in de kolkende rivier om er aan de andere kant (gelukkig) weer uit te komen. Met een rotvaart rent het van de oever weg om 75 meter verderop door de afrastering te

Geuldal kalf klimt uit beek

verdwijnen. Inmiddels is het donker geworden en kan ik het kalf niet meer vinden en besluit de volgende ochtend verder te zoeken. Tot mijn grote verbazing zie ik de volgende ochtend het kalf rustig bij de moeder lopen. Het komt zelfs nieuwsgierig een stukje naar mij toe alsof er niets aan de hand is geweest. Toch bijzonder dat moeder en kalf elkaar in de donkere nacht weer gevonden hebben, maar vooral ook hoeveel kracht een kalf van amper 2 dagen oud al heeft om een kolkende en snelstromende rivier te overwinnen.

Zo zie je maar weer; laat de natuur zijn gang gaan en het komt goed!

Met vriendelijke groet vanuit Zuid-Limburg,
Ben Custers

FREE Beheerder Patrick vd Burg geeft uitleg tijdens excursie vrijwilligersdag Roode Beek.jpg

JAARLIJKSE HOOGTEPUNT VRIJWILLIGERSDAG; DIT JAAR ROODE BEEK

Hoogtepunt voor vele vrijwilligers is de jaarlijkse vrijwilligersdag. Donderdag 4 juli, zonovergoten en vlak voor de zomervakantie, trokken we naar de Roode Beek in het Limburgse Schinveld. Voor onze Limburgse vrijwilligers dit jaar een thuiswedstrijd, maar ook onze andere vrijwilligers

trokken vanuit het hele land massaal naar het Zuiden. Tijdens de wandeling liepen we dan weer in Nederland langs de Roode Beek, dan weer in Duitsland langs Der Rode Bach. Vanwege het mooie weer onderweg een extra drinkpauze ingelast met uitzicht op de kuddes Schotse Hooglanders. En natuurlijk werd de dag afgesloten met een heerlijke barbecue met Wildernisvlees.

Onze gastheren en – dames van deze dag,

restaurant De Lier, midden in het natuurgebied, bedankt voor jullie inzet en de mooie producten die jullie al vele jaren met ons vlees weten te bereiden.

STAGE LOPEN BIJ FREE NATURE

Mijn naam is Yvanka Hut en ik ben een student Wildlife en Eco van het Helicon. Ik heb mijn allereerste stage gedaan bij FREE Nature in Nijmegen. Ik heb twee en een half maand gespendeerd aan deze stage en heb er absoluut geen spijt van. Ik werd voornamelijk in de praktijk ingezet; de rasters repareren en Koniks en Galloways tellen. Als er jongen waren geboren, dan moest ik dat rapporteren aan mijn stagebegeleider Wilbert Verriet. Het tellen ging op de maandag gepaard met een aantal vrijwilligers die heel goed gezelschap waren.

Nu spreken mijn werkzaamheden wel voor zich, het zijn de ervaringen en momenten die tijdens die werkzaamheden gebeuren die het leuk maakten. In het begin van de lente begonnen de zwangere Galloways te bevallen van hun kalveren. Galloways verstoppen hun pasgeborenen om ze te beschermen, ook zijn de vriendelijke koeien ineens beschermend naar anderen toe. Dit wist ik, hier was ik ook over ingelicht. Ik had van de vrijwilliger Theo een soort voorlichting gehad over hoe je moet reageren bij een alert rund. Maar ja, je bent niet altijd voorbereid op zo iets ondanks dat je de theorie wel weet.

Ik ging dus met mijn stagegenoot Lara het gebied doortrekken. Wij moesten het aantal jonge Galloways tellen in het gebied. Wij liepen net door de Vlietberg toen wij een Galloway achter een klein heuveltje zagen staan. Ik vond het nogal vreemd dat ze niet bij de kudde liep en besloot om het samen met Lara verder te onderzoeken. Wij liepen over de heuvel heen en daarna naar beneden en kwamen steeds dichterbij de Galloway. We bleven lopen tot dat ik ineens zag dat de Galloway haar oren recht omhoog stonden. Ik bleef staan en greep Lara's arm om haar ook te stoppen. De Galloway deed een stap naar ons toe. Dus wij deden een paar stappen terug verder van de heuvel af tot dat ik vlak naast een klein hoopje vacht stond. Ik stond bijna op een pasgeboren Galloway! Ik trek Lara snel naar de zijkant en stap vervolgens bijna op een tweede pasgeboren Galloway en zie dat een tweede volwassen Galloway uit de bosjes stapt. Ik kijk naar Lara en we liepen langzaam achteruit, terug de heuvel op. Zo snel als we konden liepen wij weg van de Galloways met het hart in de onze kelen. Dat was mij wel een ervaring.

Dit soort momenten kwamen vaak voor tijdens mijn werkzaamheden in allerlei vormen en maakten de stage geweldig leuk! Ik heb een hele leuke tijd gehad bij Free Nature. Ik zou het zo nog een keer doen.

Yvanka Hut

Studente Yvanka Hut aan het werk

Yvanka was niet de enige studente die in 2019 stage liep bij FREE Nature. Maar liefst 25 MBO studenten liepen hun praktijkstage in onder andere de uiterwaarden van de Gelderse Poort en in Beuningen. Verspreid over het jaar deden 5 MBO en 6 HBO studenten mee aan de meerjarige onderzoeken op de Maashorst om het

terreingebruik van Wisent, Tauros en Exmoor te bestuderen. Samen met de HAS Den Bosch ronden twee groepen van vier 2dejaarsstudenten in juni hun jaarproject af; onderzoek naar het ontstaan van stierenkuilen en open zandige plekken in de Maashorst. In september zijn twee nieuwe groepen begonnen met hun onderzoek naar de bewegingspatronen van de grote grazers welke ze in 2020 zullen afronden.

6

RAAD VAN TOEZICHT GOVERNANCE

FREE Nature heeft een Raad van Toezicht (RvT) bestaande uit 6 personen die onbezoldigd hun werkzaamheden verrichten. In 2019 kwam de Raad van Toezicht 4 maal bijeen en sprak daarbij o.a. over organisatieontwikkeling, acquisitie en communicatiestrategie. Veel aandacht was er dit jaar voor de rol van FREE Nature bij de reset in de Oostvaarderplassen. Na het vertrek van Jos Vrolijk moest er een besluit worden genomen over de aanstelling van een nieuwe directeur-bestuurder.

De Raad van Toezicht keurt jaarlijks de jaarcijfers van FREE Nature en stelt de begroting vast voor het daaropvolgende boekjaar. Een investeringsagenda is hier onderdeel van.

Middels kwartaalmemo's wordt de Raad van Toezicht op de hoogte gehouden van het reilen en zeilen binnen de organisatie. Meerdere malen per jaar schuift een afgevaardigde van de RvT aan bij een beheerdersoverleg of is aanwezig tijdens de vrijwilligersdag. Zo wordt uitwisseling tussen de RvT en het werkveld bevorderd.

De samenstelling van de Raad van Toezicht 2019			Einde termijn
Marja van der Tas	Voorzitter	Voormalig burgemeester Steenwijkerland	1-12-2020
Dianne Nijland	Secretaris	Directeur Vereniging Bos- en natuurterreinen	1-04-2023
Georgette Leltz	Lid	Programmadirecteur Nationaal Park Hollandse Duinen	1-09-2022
Herbert Prins	Lid	(Emeritus) Hoogleraar Ecologie Wageningen Universiteit	1-01-2022
Juun de Boer	Lid	Voormalig (regio) directeur Natuurmonumenten	1-01-2020
Wim van Gelder	Lid/ audit cie.	Voormalig commissaris van de Koningin Provincie Zeeland	1-01-2020

6

FINANCIËN

FREE Nature sloot het boekjaar 2019 af met een positief resultaat van €76.348,-. Naast een indexerings van de salariering voor 2020, is dit resultaat deels toegevoegd aan de continuïteitsreserve. Deze is aangevuld tot een niveau van 125% van de jaarlijkse vaste kosten, waar 150% maximaal is toegestaan. Een bedrag van €93.036,- is opgenomen in een bestemmingsreserve en wordt de komende periode aangewend voor diverse investeringen en activiteiten.

Beheer van natuurgebieden en natuurlijke begrazing staat steeds meer in beeld. Via diverse media, waaronder sociale media, staan de belevenissen van onze dieren, het welzijn, maar zeker ook de prachtige natuur welke onze werkwijze oplevert, volop in de picture. Speciaal daarvoor investeert FREE Nature in een communicatiestrategie. In lijn hiermee wordt er een update uitgevoerd en getoetst van onze ethische richtlijn en werken we aan een nieuw symposium rondom begrazing. Een deel van de bestemmingsreserve is gereserveerd voor het derde lustrum van FREE Nature in 2022.

Het resultaat was aanzienlijk hoger dan begroot en is o.a. aan meerwerk in relatie tot eenmalige opdrachten voor onder andere Staatsbosbeheer Oostvaardersplassen, Horsterwold en voor advies voor het Geldersch Landschap en kasteelen. Verkoop Wildernisvlees liet een lichte groei zien. Personeelskosten namen af door vertrek van

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Baten			
opbrengst (kudde)beheer	€ 696.812	€ 621.337	€ 670.566
opbrengst levende dieren	€ 459	€ 20.000	€ 15.140
opbrengst (wildernis)vlees	€ 297.182	€ 257.250	€ 278.702
opbrengst cursussen	€ -	€ 6.000	€ 689
opbrengst advisering	€ 140.266	€ 55.200	€ 70.669
TOTAAL BATEN	€ 1.134.719	€ 959.787	€ 1.035.766
Lasten			
kosten (kudde)beheer	€ 324.928	€ 251.174	€ 273.738
kosten verkoop (wildernis)vlees	€ 111.278	€ 126.100	€ 144.792
cursuskosten	€ -	€ 3.000	€ -
organisatiekosten	€ 530.800	€ 530.500	€ 539.457
overige kosten	€ 2.337	€ 1.000	€ 1.431
TOTAAL LASTEN	€ 969.343	€ 911.774	€ 959.418
Resultaat	€ 165.376	€ 48.013	€ 76.348
Bestemming resultaat			
Toevoeging continuïteitsreserve	€ 72.340		
Bestemmingsreserve	€ 93.036		

Geconsolideerde staat van Baten en Lasten

twee medewerkers, maar tegelijk werd er meer inzet van overige personeelsleden en externen gevraagd in relatie tot het meerwerk. Het meerwerk leidde ook tot hogere vervoerskosten dan begroot.

Als stichting heeft FREE Nature geen winstoogmerk.

	31-12-19	31-12-18
ACTIVA		
Materiële vaste activa	€ 103.434	€ 92.698
Deelnemingen	€ 100	€ 100
Vlottende activa		
Vorraden wildernisvlees	€ 10.169	€ 6.400
Vorderingen en overlopende activa	€ 148.450	€ 143.603
Liquide middelen	€ 502.088	€ 330.188
TOTAAL	€ 764.241	€ 572.989
PASSIVA		
Eigen vermogen		
continuïteitsreserve	€ 473.250	€ 400.910
Bestemmingsreserves		
Calamiteiten	€ 7.500	€ 7.500
Bestemmingsreserves	€ 93.036	
Kortlopende schulden en overlopende passiva	€ 190.455	€ 164.579
TOTAAL	€ 764.241	€ 572.989

COLOFON

Het 'Jaarverslag 2019 FREE Nature' is een uitgave van FREE Nature

Tekst: Roeland Vermeulen & medewerkers
FREE Nature

Redactie: Roeland Vermeulen & Marijke
van Rootselaar

Foto's: Archief FREE Nature, Arjen Boer-
man, Esther Linnartz, Fokko Erhart Foto-
grafie & Sabine Wolters

Ontwerp: Bas Reijnen, Nijmegen

FREE Nature
De Balmerd 4
6641 LD Beuningen
Nederland

+31 (0)6 20 44 68 30

www.freenature.nl
www.wildernisvlees.nl
info@freenature.nl

Rabobank NL30 RABO 0123 607 973
KvK 0917 2686
BTW NL8184.91.309.B.01

Alles uit deze uitgave mag worden overge-
nomen, mits juist geciteerd

© FREE Nature, juni 2020

